

ПОДАТКОВА ФІЛОСОФІЯ ПРЕФЕРЕНЦІЙ

Після завершення глобальної кризи питання у контексті фіскальної філософії стоятиме не про роль держави в управлінні економікою, а про вирішення класичного завдання ринкового господарювання: яким чином багаті повинні ділитися з бідними. Адже кожного разу початок системної кризи лежав у площині перерозподілу чи створення видимості перерозподілу благ. «Новий курс» Рузвельта, що вивів США з Великої депресії, передбачав перерозподіл благ державою — збільшені податки та соціальні програми дозволили відібрати частину прибутків у великих компаній та спрямувати їх найбільш незахищеним верствам населення. Тоді ж у світі відбулося різке зниження норми прибутків, зникли компанії із рентабельністю в сотні відсотків, частка загального багатства в США, що знаходилася в руках 1 % найбагатших домогосподарств, знизилася з 35 % в 1940-х роках до 16 % у 1976 році. Відмова від кейнсіанства дала змогу великим підприємствам повернути статус-кво: вищезазначений показник у 2005 році зріс до 38 %. Прихід же неолібералізму створив видимість перерозподілу благ — акціонерні товариства. На тлі стагнації реальних заробітних плат найманим робітникам було запропоновано компроміс у вигляді розподілу акцій як бонусів до заробітної плати. Це дозволило також прив'язати працівників до долі крупного капіталу. Така модель при зростаючому споживанні справді могла спровокувати кризу ще десятиліття тому. Саме усвідомивши можливу загрозу, США в середині 1990-х років зробили ставку на кредитування, яке дозволило дати населенню ряд благ, не зменшуючи при цьому прибуток бізнесу. Але і це виявилось лише тимчасовим вирішенням.

У найближчій перспективі роль держави в управлінні економікою зросте. Проте корпорації не захочуть добровільно підготовувати робітників у всьому світі. Хоча саме стабільне зростання попиту є основою ринкової економіки, і без зростання реальних доходів населення неможливо збільшувати споживання. Таким чином, необхідні або нові технології, що дозволяють зберегти зростання прибутків і зарплат одночасно, або новий «соціальний податковий договір», який все ж змусить корпорації пристосовуватися до нових умов перерозподілу.

Заміною сучасних неоліберальних засад можуть стати неокейнсіанські теорії, зокрема моделі Харрода чи Домара. Їх суть полягає у двох головних постулатах: держава має регулювати економіку, але стимулювання попиту здійснюється не за рахунок роздутих соціальних програм, а завдяки державним капітальним інвестиціям. Право на існування мають і альтернативні теорії, такі як «теорія очікувань» (ринок реагує на очікування, а тому держава шляхом офіційних заяв може регулювати економіку) або «економіка пропозиції» (управляти бізнесом за допомогою податків, але не їх зростанням, як в Кейнса, а їх зниженням для стимулювання виробництва).

Поява нових кризових явищ функціонування економіки України, яка співпала в часі з поглибленням світової економічної кризи, в черговий раз загострила проблему пошуку ефективних фіскальних інструментів подолання негативних тенденцій соціально-економічного розвитку.

Як відомо, за допомогою преференційного оподаткування держава може, з одного боку, коригувати потоки ринкового переливу капіталу, а з іншого, — ініціювати необхідні соціально-економічні зрушення шляхом формування фінансового забезпечення тих чи інших видатків бюджету. Необхідно лише збалансувати інтереси всіх учасників перерозподільних відносин так, щоб забезпечити максимальні податкові надходження при мінімальному негативному впливі фіскалу на економічну активність платників податків. Проте це не просто здійснити на практиці навіть в умовах розвинутої ринкової економіки, не кажучи вже про складнощі оптимізації оподаткування в країнах з ринковою економікою, що тільки утверджується.

Преференційне оподаткування в Україні має відрізнятися від податкової політики у країнах Заходу хоча б тому, що за ринкового трансформування соціально-економічної системи існує низка структурних проблем, які потребують нагального вирішення. Ці проблеми, як правило, не поставали перед країнами з розвинутою ринковою економікою, оскільки їх соціально-економічні системи змінювались поступово, реагуючи на виклики підвищення ефективності господарювання, і не набували значних диспропорцій. Україна, навпаки, отримала у спадок неефективну економіку та гіпертрофований соціальний сектор і вже на початку ринкової трансформації була змушена розбудовувати фіскальну сферу в умовах численних структурних перекосів. Чимало з них сьогодні лише поглибилась, а тому основним завданням податкової політики в Україні повинне бути сприяння системним зрушенням, а не підтримка стабільного функціонування сформованої відносно оптимальної соціально-економічної системи, як це відбувається у країнах Заходу.

Крім того, потрібно зважати, що рівень економічного розвитку України є значно нижчим, ніж країн із розвинутою ринковою економікою, а вітчизняні ринкові відносини відрізняються від традиційних зразків. Інституційне середовище в Україні складається з інститутів ринкової та етатичної економіки, їх комбінацій, які породжують розквіт корупції, і транзитивного типу ментальності, для якого нормою є, зокрема, низька фіскальна свідомість. Якщо більшість постсоціалістичних країн — нових членів ЄС — швидко досягла зростання ВВП на основі ринкового трансформування соціально-економічної системи і без особливих проблем запровадила чимало західноєвропейських фіскальних форм, то Україна неодноразово стикалася з негативними економічними і фіскальними наслідками невдалих реформ, що посилювало дисбаланс між запозиченими із зарубіжної практики податковими інструментами та реаліями господарювання, зумовило появу скептичного ставлення громадян до держави як ініціатора прогресивних змін і небажання фінансово підтримувати її діяльність. Таким чином, податкова політика в Україні повинна, з одного боку, враховувати поточні економічні, соціальні та інституційні умови, а з іншого, — бути спрямованою на те, щоб поліпшити соціально-економічну ситуацію і відкоригувати інституційне середовище [1; 50].

Ще однією проблемою формування й реалізації преференційного оподаткування у країнах з ринковою економікою, яка утверджується, є те, що більшість відомих фіскальних рецептів була апробована на Заході. Інакше кажучи, існують інституційні складності вибору оптимальної стратегії преференційного оподаткування і застосування її окремих елементів. Потрібне, насамперед, чітке концептуальне бачення необхідних соціально-економічних реформ і податкових інструментів, які забезпечать їх реалізацію. Причому використання таких інструментів має бути адаптованим до вітчизняних реалій господарювання. Йдеться, по суті, про необхідність пошуку національного фіскального *no-у-хау* — комплексу преференційних механізмів, який сприятиме якісно новим змінам у соціально-економічному розвитку.

Водночас для України важливо розбудувати фіскальну сферу на базі тих податків і податкових платежів, які забезпечують левову частку податкових надходжень у країнах з розвинутою ринковою економікою і зокрема у ЄС. Адже запровадження якихось унікальних національних фіскальних форм чи архаїчних податків (наприклад, податку з обороту), хоча і може вирішити окремі економічні та фіскальні проблеми, але призведе до послаблення позицій України у глобалізованому світі та перекреслить усі її сподівання взяти участь у європейській інтеграції. Тим більше, що сучасне оподаткування країн із розвинутою ринковою економікою — це той еталон, до якого потрібно наблизити вітчизняне оподаткування у перспективі. Основна проблема полягає у тому, щоб знайти оптимальну комбінацію прогресивних податкових інструментів і час від часу її переглядати разом зі змінами економічних, соціальних й інституційних умов. А це складне завдання, оскільки Україні чи не вперше доведеться трансформувати фіскальні процеси за принципом системної реформи.

З другої половини 90-х років ХХ століття до 2010 року податкова політика в Україні була спрямована на те, щоб зменшити рівень оподаткування. При цьому зміни податкового законодавства базувалися на міркуваннях, що будь-яка ліберальна податкова реформа є запорукою покращення динаміки економічного розвитку. Відбувалося зниження ставок податків й коригування механізмів їх справляння, скасування окремих податкових платежів, а також масштабне надання податкових пільг галузевого і територіального спрямування. Перші успішні фіскальні трансформації (зниження ставок ПДВ та податку на прибуток) додавали аргументів лоббістам при ініціюванні преференцій в оподаткуванні, а макроекономічна стабілізація (згодом зростання ВВП) дала змогу прихильникам «всесильності» ринкового саморегулювання реалізувати чимало фіскальних експериментів, не переймаючись питаннями їх наукового обґрунтування. Навіщо ж заглиблюватись у теорію та проводити складні математичні розрахунки, якщо подібні реформи вже були в цілому вдало (без особливих втрат для бюджету) апробовані країнами-сусідами, а весь світ захопився ідеями податкової лібералізації?

У 2010 році, коли стало очевидним, що чимало із здійснених поспіхом податкових трансформацій істотно спотворюють конкурентне середовище господарювання, призводять до значних фіскальних втрат і не вирішують при цьому макроекономічних завдань, із прийняттям Податкового кодексу були переглянуті орієнтири податкової політики. Основною метою податкової реформи було

визначено усунення всіх диспропорцій в оподаткуванні, уніфікація правового поля, що регламентує процес нарахування, адміністрування та сплату податків і податкових платежів і першочергове спрямування додатково залучених до бюджету податкових надходжень на фінансування соціальних видатків. Відбулося дочасне скасування територіальних й більшості галузевих податкових пільг, а також коригування механізмів справляння ПДВ (ускладнення процедури відшкодування) та податку на прибуток (розширення складу валових витрат), робилися спроби підвищити ефективність податкового контролю, різко збільшувались заробітна плата працівників бюджетної сфери, пенсії та інші соціальні виплати. Проте таке радикальне «відновлення справедливості» дезорієнтувало більшість суб'єктів ринку¹, призвело до зменшення темпів зростання ВВП та приросту інвестицій, спричинило значне зростання обсягів імпорту² і черговий раз похитнуло довіру громадян до держави як ініціатора прогресивних соціально-економічних зрушень в інтересах всього суспільства³.

Якщо раніше популяризувались будь-які податкові ініціативи щодо спрямування додаткових фінансових ресурсів у реальний сектор економіки та бюджетне фінансування лише нагальних (мінімальних) соціальних видатків, то з 2011 року відбулось вагомим посилення ролі перерозподільних процесів для розширення соціальної складової функціонування держави. Інакше кажучи, спочатку податкова політика «посприяла консервуванню» неоптимальної соціально-економічної системи, а пізніше, не враховуючи потреби структурних реформ, перетворилась на інструмент побудови «соціального дива» в умовах імпортоорієнтованої економіки. І навіть частковий відхід від соціального популізму 2010–2011 років, який супроводжувався поверненням до попередньої практики прийняття фіскальних рішень у сфері дії єдиного податку, не став поштовхом для розробки нової, науково обґрунтованої, моделі податкової політики. У 2012 році між двома крайностями — ринком «на службі» у заможних прошарків суспільства і «повітряними замками» негайного досягнення соціальної справедливості — було обрано другу.

Сьогодні Україні доводиться вибудовувати свою фіскальну стратегію у дуже складних умовах. Оприлюднені прогнозовані показники дефіцитів бюджетів у середньому по ЄС 7,5 % ВВП у 2010 році і 6,9 % ВВП у 2011-ому (проти 0,8 % ВВП у 2008-ому), а також очікуване зростання боргового навантаження на інтегровані економіки з 58,7 % ВВП у 2008 році до 83,7 % ВВП у 2011-ому свідчать про те, що значні потоки обмежених рецесією недорогих позикових ресурсів світового ринку капіталів будуть спрямовані у державний сектор на території євроінтеграції (це крім задоволення чималих позикових «запитів» США та інших високорозвинених країн). Більш того, у ЄС на найвищому рівні вже відверто говорять про те, що окремим країнам не

¹ Поширились очікування подальшого різкого погіршення податкового середовища господарювання.

² Внутрішня пропозиція не встигала відреагувати на швидке зростання внутрішнього попиту, а також збільшився попит населення на товари, які не виробляються в Україні.

³ Навіть підвищення пенсій, темпи якого випереджали темпи приросту заробітної плати в реальному секторі економіки, не завжди сприймалось позитивно окремими соціальними групами.

уникнути підвищення податкового навантаження. Можна, звісно, оптимізувати (скоротити і переглянути структуру) видатки бюджету, але всі розуміють, що такі рішення в радикальному їх варіанті (а потрібні значні коригування обсягів видатків) є ризиковими з політичної точки зору.

Очевидно, що на зовнішні позики, крім дешевих (порівняно з іншими борговими інструментами) кредитів МВФ, Україні особливо розраховувати не доводиться. Але і МВФ не буде «вливати» кошти в українську економіку постійно (якщо, звісно, взагалі прийме рішення про відновлення кредитування). МВФ — це не благодійна організація, а фінансовий інститут, який функціонує для підтримки здійснення країнами, які «наздоганяють» високорозвинені, структурних реформ і недопущення «обвалу» їх грошових одиниць. Тому Україна сьогодні просто приречена на те, щоб скорочувати непродуктивні видатки бюджету і збільшувати його «видатки розвитку», а також приділяти особливу увагу підвищенню ефективності податкової системи щодо виконання нею як фінансових функцій, так і регулювальних завдань.

Але якою має бути інституційна парадигма сучасного преференційного оподаткування?

По-перше, щоб забезпечити позитивні результати, преференційне оподаткування, як і податкова політика в цілому, має базуватися на баченні і водночас бути вільною від ілюзій. Без бачення податкова політика (і ті, хто її реалізують) страждає незавершеністю, нерішучістю та безумовно непереконливістю. Довгострокове бачення має бути одночасно амбіційним і реалістичним, виконуючи роль вказівника правильного напрямку розвитку суспільства та шляху реалізації його сподівань. Це бачення повинне стимулювати їх формування, але водночас обмежувати сподівання розумними межами, щоб їх можна було з часом задовольнити [1; 46]. Якщо відсутність такого бачення на практиці прикривається декларативними ілюзіями «позитивних шовків» чи «цивілізаційних ривків» і поспіхом намальованою картиною безхмарного майбутнього напередодні виборів, перспективи економічного зростання та підвищення ефективності перерозподільних процесів не будуть надто обнадійливими.

По-друге, преференційне оподаткування має базуватися на теорії, яка пояснює механізми функціонування економіки і її зростання під впливом застосування перерозподільних важелів. Погана теорія може слугувати базисом лише поганій політиці. Ефективна податкова політика може бути сформована і реалізована лише на основі науково обґрунтованої економічної доктрини. Для успішного проведення податкової політики, тобто для цілеспрямованого і осмисленого впливу на суб'єктів перерозподілу ВВП для досягнення цілей розвитку — кращого задоволення потреб суспільства на основі підвищення конкурентоспроможності підприємств та ефективного обслуговування індивідуальних й корпоративних агентів, потрібні величезні знання. Вони мають базуватися не лише на практичному досвіді, але перш за все на надійній економічній теорії, яка, на жаль, не завжди доступна. М. Калецький давно помітив, що на відміну від найпоширенішої думки ті, хто реалізують політику, дослухаються до економістів, але тільки попереднього покоління. Проте навіть сучасні економісти оперують лише окремими елементами економічної теорії, деякими емпіричними результатами і фрагментами дискусій. Це особливо гостро відчутно в умовах постсоціалістичної трансформації.

Але головна проблема полягає у тому, що існує багато суперечливих один одному економічних підходів, які можуть «прокласти немало доріг у пекло». Тому ті, хто реалізують податкову політику, постійно стоять перед дилемою: до кого дослухатись, а кого ігнорувати? Які ідеї використати і які відкинути? Отже, ризик помилок величезний, що посилюється невіглаством багатьох політиків і чиновників, а також тим, що навіть ті, що дещо розуміють в економіці і фінансових процесах, часто припускаються політичних помилок. Така вже специфіка економічної теорії. Більш того, прагнення діалогу і компромісів, гнучкості та відкритості, хоч в багатьох ситуаціях і виправдане, часто вступає у суперечність із потребою в методологічній та фактичній правильності й академічній скрупульозності. Середні значення є корисними в статистиці, але не в економіці розвитку чи теорії зростання. Ефективне преференційне оподаткування не може бути результатом «усереднення», коли одні елементи беруться з одного наукового підходу, а другі — з іншого і відбувається змішування монетаризму і неокейнсіанства, нової інституційної економіки і шведської школи, соціалізму та капіталізму з єдиною метою — задовольнити побажання якомога ширшого кола дискусантів.

Особливо деструктивний характер в постсоціалістичній реальності мають спроби поєднати ліві ідеї соціал-демократичного напрямку із елементами неоліберальної економіки, висмикнутими з контексту теорії, яка застосовується в зовсім іншому світі високорозвинутого капіталізму [2]. Такі спроби перешкоджають наближенню країни до потенційно можливих темпів економічного зростання і, що особливо важливо, не дають змоги зберегти досягнути зі значними зусиллями динаміку у довгостроковій перспективі.

Для України важливо також будувати преференційне оподаткування з урахуванням сучасних орієнтирів розвитку світового та європейського оподаткування: 1) посилення фінансових позицій податків на споживання — інструменту «страхування» бюджету під час погіршення кон'юнктури; 2) перегляд «обтяжливої» для підприємницького сектора і державних фінансів західноєвропейської соціальної доктрини; 3) посилення фінансових позицій екологічного оподаткування як інструменту вирішення глобальних екологічних проблем; 4) ліквідація податкових гаваней для запобігання «підриву» фінансової основи «держави суспільного добробуту»; 5) запровадження податку на трансакції як обмеження подальшого некерованого розростання фінансового сектора (для мінімізації ризику повторення сучасної світової кризи в майбутньому).

По-третє, різноманіття підходів до преференційного оподаткування приховує велику кількість інтересів. За конфігурацією конфліктних інтересів потрібно слідкувати ще уважніше, ніж за змінами теорії, щоб збагнути, чому перемагають ті чи інші підходи. Бо насправді важливі відмінні один від одного інтереси, а не погляди. В кінцевому підсумку домінують певні інтереси, а не позиції. В цьому контексті інтереси є первинними, а погляди мають другорядне значення. Останні часто є об'єктом купівлі-продажу і навіть інтелектуальної корупції.

По-четверте, ефективна реалізація дієвого преференційного оподаткування вимагає рішучості і політичної волі. Ті, хто приймають рішення, мають знати, чого вони хочуть; ми дійсно повинні знати, «за що боремося і куди йдемо». Без такого знання навіть найкраща теорія не допоможе, оскільки дуже і дуже мало людей розуміє, як її

використовувати. У правильних відповідях буде мало користі, якщо ті, хто приймають рішення, не знають питань.

По-п'яте, преференційне оподаткування — це мистецтво координації. Складна природа економічної діяльності зумовлює необхідність одночасно займатися найрізноманітнішими питаннями. Звісно, одні з них є важливішими та актуальнішими за інші. Здатність виявляти те, що дійсно важливо і актуально, і відрізнити фундаментальні і стратегічні питання від звичайних повсякденних проблем — це особливий дар, яким володіють не всі причетні до формування та реалізації податкової політики. З одного боку, податкову політику можна порівняти з управлінням великою компанією або організацією, де необхідно миттєво приймати найрізноманітніші рішення (інколи в кризовій ситуації) часто на основі неповної інформації та під зовнішнім тиском. З іншого, — це стратегічна діяльність, яка вимагає широти поглядів, перспективного бачення і здатності глибоко обмірковувати проблеми. Потрібно також творчо взаємодіяти з інтелектуальними прибічниками та експертами, іноземними і, що найголовніше, соціальними партнерами. Якщо вдається досягти координації всіх цих компонентів, мінімізувати «інформаційний шум» і тертя в механізмах ухвалення фіскальних рішень, політична машина працює: прийняті рішення не суперечать одне одному; функціонують канали позитивного зворотнього зв'язку; усуваються перешкоди на шляху бажаних процесів і з часом в економіці починають проявлятися довгоочікувані результати — вона зростає із супутнім збільшенням податкових надходжень.

Нарешті, по-шосте, преференційна політика у всіх сферах, включаючи податкову, є мистецтвом компромісу. Потрібно завжди шукати творчий консенсус, який поєднає необхідне з можливим, збалансує суперечливі інтереси суспільства, розв'яже конфлікти між коротко- та довгостроковими інтересами специфічних соціальних груп, між фіскальними потребами центру і регіонів, між податкоплатниками та реципієнтами бюджетних коштів, між споживачами і виробниками. Якщо потенційно конфліктні ситуації не будуть пом'якшені за допомогою політичних інструментів, прийти до компромісу буде важче. Більш того, всі або майже всі мають бути задоволені досягнутими результатами (перерозподіл ВВП) приблизно однаково. Лише такий компроміс може слугувати фундаментом для побудови якісно нової довгострокової суспільної конструкції.

Роль держави полягає в тому, що вона вмонтовує, тобто впроваджує в економіку певну систему податків та трансфертних платежів. При внесенні змін у цю систему стабілізаційна ефективність буде змінюватися. Отже, недискреційне (автоматичне) преференційне оподаткування — це така система заходів та стимулів, яка, встановлюючи певну систему податків, податкових платежів та преференцій, забезпечує їм можливість виконувати стабілізаційну функцію в економіці автоматично [3; 164].

Преференційне оподаткування є основним інструментом реалізації фіскальних інтересів держави. Фіскальні інтереси не обмежені лише акумулюванням коштів на користь держави (це вузьке трактування даного поняття), оскільки реалізація функцій держави на цьому не закінчується. Процес формування фінансових фондів забезпечує державу ресурсами, необхідними для реалізації її функцій. Останнє безпосередньо пов'язано з видатками, бо саме через видатки держава «презентує» себе суспільству. Справ-

ляння податків у контексті політики державних доходів не самоціль державної діяльності, а цілеспрямована суспільна інституція, орієнтована на задоволення інтересів суспільства, тобто оподаткування має бути суспільно спрямованим на фінансування видатків держави, пов'язаних з виконанням державою покладених на неї функцій.

Політика податкового регулювання базується на використанні рестрикційних можливостей фіскальних інструментів, які полягають у зменшенні коштів, якими б могли користуватися економічні агенти, за рахунок збільшення податкового навантаження (ставок податків та податкових платежів) або звуження сфери застосування податкових преференцій.

Проблема виникає, коли економічна ситуація в країні поєднує у собі рецесію з інфляцією. У такому разі необхідно одночасно застосовувати як стимулюючі, так і стримуючі податкові інструменти. Тобто маніпулювання державним бюджетом має стати таким, щоб воно ініціювало розвиток господарства без впливу на зростання цін. Вислів «маніпулювання державними доходами та видатками» означає не постійну зміну «правил гри», а свідоме настроювання інструментів податкової політики для досягнення суспільного добробуту. Суб'єкти, на яких спрямовані фіскальні дії, повинні мати впевненість щодо основних фіскальних дій держави — оподаткування та податкового регулювання.⁴

Побудова оптимальної моделі преференційного оподаткування потребує дослідження концептуальних основ, конкретних форм та методів довгострокового та короткострокового впливу податків на розвиток суспільства. Останні повинні узгоджуватися з соціальними й економічними проблемами держави, можливостями їх вирішення через політику податкових доходів і політику податкового регулювання та орієнтуватися на історичні, національні, культурні особливості, ступінь участі держави в економічних процесах, розвиненість ринкових відносин. На жаль, сьогодні така спрямованість дискреційного та недискреційного державного регулювання через стратегію і тактику преференційного оподаткування лише очікує на свою реалізацію.

Проблема співвідношення інтересів держави й економічних агентів досить давня, тому складно знайти людину, у менталітеті якої не відобразилось би певне ставлення до дій такого суспільного інституту як держава. Як суспільний інститут держава виступає відносно окремої особи інституту примушення, який проголошує суспільні цілі, але прагне досягти їх за рахунок індивіда, примушуючи його платити податки на утримання самого апарату примушення і соціальної сфери. Оскільки кожна людина позитивно сприймає отримання доходу у будь-якій формі та негативно його втрату (якщо це не пов'язано із задоволенням її потреб), сплата платежів на користь державі у будь-якому обсязі не приносить індивіду задоволення. Тому психологічне сприй-

⁴ Посилення стримуючого впливу податкової політики при дефіциті коштів у економічних агентів, на жаль, стимулює останніх зменшувати базу оподаткування, що, у свою чергу, призводить до неефективності фіскальних дій щодо збільшення надходжень до державного бюджету. Якщо, до того ж, врахувати, що зміни у державних видатках мають більший вплив на суспільні витрати, ніж відповідні (за обсягом) зміни в оподаткуванні, то слід визнати, що бажання досягти через податкову політику певних результатів потребує від держави проведення грошових ін'єкцій, а не тільки створення сприятливих умов для функціонування одиниць господарювання.

няття дій держави у сфері податкового тиску на індивіда має два основних прояви у його поведінці. Людина або:

1) підтримує державу сплатою податків у повному обсязі;

2) зробить усе можливе, щоб зменшити податкове навантаження (тобто чинитиме опір).

Для країни з низьким рівнем особистого споживання психологічне сприйняття податкових дій має не останнє значення. Саме воно формує мотивацію особи стосовно держави: усі доходи особи легалізовані (тобто відомі державі) чи ні. Проблема в тому, що через дії економічних агентів, їх психологічні оцінки «щирості» обіцянок з боку держави і наслідків довіри цим обіцянкам довго не «відпускають» свідомість індивіда. Це має своїм наслідком неефективне використання податкових інструментів, оскільки економічні агенти ще деякий час продовжують бути нечутливими до державного впливу, результатом чого є відсутність змін у об'єкті впливу податкової політики та досягненні поставлених цілей.

Прагнення держави мобілізувати додаткові ресурси за рахунок легалізації тінювих капіталів цілком зрозуміле, але при цьому відносини з їх легалізації між відповідними державними органами і економічними агентами мають бути еквівалентними. Якщо економічний агент приховує від держави частину своїх коштів, то для нього може бути замало лише усвідомлення того, що держава наголошує на відсутності переслідувань у разі добровільної легалізації тінювих доходів. Добровільна легалізація доходів суб'єкта господарювання від вторинної економіки (економіки, яка не сплачує податків — «тінювої» економіки) є свідомим оприлюдненням протиправних дій, що саме по собі є досить важким кроком з психологічної точки зору. Тому слід врахувати, у який спосіб економічним агентам повідомляють про наміри держави щодо легалізації доходів. Особливо у разі відсутності з боку держави можливостей або прагнення запропонувати особам, що легалізують свої доходи, певні переваги щодо цієї дії. Податкова амністія, конфіденційність інформації, гарантії відсутності дій з боку держави щодо конфіскації задекларованого капіталу — все це може викликати інтерес та сформувати у економічного агента психологічне підґрунтя для декларування своїх нелегальних доходів.

Інструментами податкового впливу, які б мали досить виразний психологічний вплив, можна вважати ставки оподаткування (особливо прямого), оскільки саме з податковою системою, незалежно від бажання економічного агента, він має справу хоча б уже тому, що функціонує як економічна одиниця.

Преференційне оподаткування кожної країни має свої особливості ще й з погляду того, що на неї має впливати менталітет суспільства — сформована століттями свідомість людей. Справа не в тому, що підвищення податків в одній країні буде сприйматись позитивно, а в іншій — ні. Йдеться про форми та способи прояву психологічної реакції на фіскальні дії держави. Якщо національний тип охарактеризовано як впертий індивідуалізм, то економічні агенти даної країни будуть опиратись діям держави, захищаючи свої інтереси доти, доки це буде можливо. Про це не слід забувати, коли розглядаються можливі перспективи застосування податкових інструментів.

Успіх реалізації політичних рішень у сфері управління фінансами залежить від соціально-економічної організації суспільства. Такий підхід до пояснення й вирішен-

ня податкових проблем дістав назву фіскальної соціології [4; 456]. Державним фінансам властивий нерозривний зв'язок з розвитком держави і суспільства. Фінансові процеси, пов'язані з державними доходами та видатками, фінансове становище держави неможливо зрозуміти поза соціологічним контекстом. Об'єктивна залежність між суспільним устроєм, рівнем економічного розвитку й політичним середовищем, з одного боку, і бюджетною системою, з іншого, вимагає систематичного врахування змін соціальних параметрів при аналізі фінансових явищ.

Держава — це не тільки вища політична сила і влада. Вона також виконує численні функції: заохочує економіку і торгівлю, розвиває науку й мистецтво, створює ринок товарів і послуг. За Ібн Хальдуном, держава — несутчий елемент цивілізації. Інститут державних фінансів та його елементи — бюджетні видатки з їхнім впливом на економічне життя, податки, які можна сприймати і як дохід державної скарбниці, і як збиток для платника, — складова частина цивілізації, її підйому й занепаду.

Хоча економічна наука не дає однозначного висновку щодо залежності між величиною податкових надходжень, обсягами державних видатків та темпами економічного зростання, проте чітко доведено, що насправді важливий не їх обсяг, а функціональна структура. За невеликим винятком, причини різноманітних видатків держави не можуть бути зведені до окремих «провалів» ринку, вони мають комплексну природу. Однак кожен вид бюджетних видатків має безпосереднє відношення або до ринку збуту, або до фонду накопичення чи фонду споживання. Щодо відтворення цей вплив може бути позитивним або негативним. Ефективність податкової політики особливо залежить від уміння обґрунтувати оптимальну структуру політики видатків держави. Сьогодні за окремими видами видатків Україна близька або й навіть випереджає розвинені країни, однак рівень їх віддачі потребує суттєвого підвищення.

У таких умовах не виникає сумніву щодо питання про податкове переваження економіки. Але це спонукає нас до пошуку першопричин хибного уявлення про високий рівень фіскального навантаження на суб'єктів господарювання. Такими причинами, на нашу думку, є надзвичайно низька дисципліна сплати податків і податкових платежів та нерівномірний розподіл податкового навантаження між окремими групами і видами платників податків. Безперечним є і висновок про необхідність зміни пріоритетів у політиці видатків. Зміст цих змін повинен полягати у переорієнтації витрачання бюджетних коштів лише на ті види витрат, які неможливо або недоцільно здійснювати за рахунок інших джерел. Це сприятиме переорієнтації податків із винятково фіскального інструменту на інструмент активного регулювання економіки.

Список використаних джерел

1. Колодко Г. Институты, политика и экономический рост / Колодко Г. // Вопросы экономики. — 2004. — № 7. — С. 35–50.
2. North D. Understanding Economic Change and Economic Growth / D. North. — Distinguished Lectures, 2002, No 7.
3. Опарін В. М. Фінанси (загальна теорія) : навчальний посібник / В. М. Опарін. — К. : КНЕУ, 1999. — 164 с.
4. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й. Шумпетер. — М. : Економіка, 1995. — 540 с.

